

Feministisk økonomi – en introduktion

BENEDICTE ZACHO

Abstract

*Denne artikel er en introduktion til feministisk økonomi – en økonomisk opfattelse med et særligt blik for kvinders mangelfulde rolle i den økonomiske videnskab. Feministisk økonomi dækker over et spektrum af teorier, men hovedvægten lægges på den kritiske feministiske økonomi. Spørgsmålet om værdi er centralt i kritisk feministisk økonomi, og der opereres med et andet værdibegreb end det monetære, som kendes fra mainstreamøkonomi. I forlængelse af dette redegør artiklen for forskellen på produktivt og reproduktivt arbejde, og hvordan økonomiske opgørelser, der kun medregner markedsaktiviteter, undervurderer og derfor underprioriterer det reproduktive arbejde. I et historisk afsnit placeres feministisk økonomi i relation til anden bølge-feminismen og den internationale Wages For Housework-bevægelse. Omsorg er et centralt begreb i feministisk økonomi, og ved at præsentere Nancy Folbres begreb 'care penalty' redegøres der for, hvorfor omsorgsarbejde oftest udføres af kvinder, og hvordan det indebærer en økonomisk straf. Den feministiske økonomi relateres til den danske ligestillingsdebat og det danske kønsopdelte arbejdsmarked og lønuligheden. Til slut præsenteres begreberne feminin og maskulin viden, og der gives eksempler på, hvordan man ved at inddrage feministisk økonomi kan synliggøre, at økonomi kan ansues på forskellige måder, og på den måde lære eleverne, at økonomiske spørgsmål har både definatoriske og politiske elementer, som kan styrke evnen til kritisk refleksion.
(Abstract slut)*

Introduktion

I de senere år har feministisk økonomi fået en voksende opmærksomhed, hvilket måske hænger sammen med et øget fokus på ligestilling mellem kønnene, den voksende række af globale kriser, vi oplever, der alle har en disproportional indflydelse på kvinders liv, og en generel utilfredshed med det nuværende økonomiske systems evne til at håndtere netop de udfordringer, vi står midt i. Feministisk økonomi giver os et andet perspektiv på samfundet og stiller spørgsmål ved mange af de ting, der tages for givet, eller som slet ikke overvejes i mainstreamøkonomien (Urban m.fl., 2016). Hvorfor er husarbejde og omsorg ikke blevet anerkendt som arbejde i de økonomiske teorier, og hvilke konsekvenser har det for kvinders position i økonomien? Hvad er de kønnede konsekvenser af makroøkonomisk politisk, og hvad sker der, hvis vi tager højde for kønsroller og ligestilling i økonomisk teori?

I et didaktisk perspektiv er feministisk økonomi interessant, fordi teorien bygger på en inkluderende forståelse af viden og gennem et fokus på feminin viden. Feministisk økonomi inviterer studerende til at diskutere kønsmæssige og sociale aspekter af økonomien og bryder dermed med en maskulin, hierarkisk tilgang til klasserummet (Miller, 2013, s. 93). Den feministiske økonomi har et stort potentiale for at kunne aktivere og inddrage elever i samfundsfagsundervisningen og klæde dem på til en kritisk stillingtagen til økonomiske debatter ved at basere sig på en mere inkluderende forståelse af viden og ved at gøre op med traditionelle undervisningsformer (Aerni m.fl., 1999; Miller, 2013, s. 97).

Feministisk økonomi viser os, at der i alle økonomiske og samfundsvidenskabelige problemstillinger findes en kønnet vinkel, og at det er nødvendigt at inddrage dette perspektiv. Artiklen præsenterer flere centrale problemstillinger, som den feministiske økonomi beskæftiger sig med, for netop at illustrere, at den feministiske økonomi tilbyder et særligt perspektiv på hele økonomi- og samfundsfagsundervisningen. Hvis vi diskuterer f.eks. klima og finanslov uden at inddrage ligestillingsperspektivet, fanger vi ikke de kønnede konsekvenser af klimaforandringerne, eller offentlige nedskærings særlige konsekvens for kvinder (Kantola m.fl., 2021). Derfor er det at undervise i feministisk økonomi at lære eleverne altid at analysere sociale uligheder og de skjulte værdier, der ligger til grund for strukturer og institutioner.

En skole med forskellige retninger

Feministisk økonomi er ikke et sammenhængende paradigme, men en paraply, der dækker over økonomiske tilgange, der alle fremhæver og er kritiske over for økonomiens kønsroller, og hvordan de manifesterer sig i andre dele af kvinders liv (Genna, 2013). Feministiske økonomer søger gennem deres arbejde at afdække og eliminere uligheder mellem mænd og kvinder (Saavi, 2021, s. 82). Nærværende artikel redegør kort for den liberale feministiske økonomi, men lægger ellers hovedvægten på kritisk feministisk økonomi. Af andre teorier, der ikke omtales i denne artikel kan nævnes konstruktivistisk, økologisk og udviklingsfeministisk økonomi (ibid.)^{*}

Den *liberale feministiske økonomi* fokuserer på ligestilling som den lige adgang til arbejdsmarkedet og undersøger derfor, hvilke strukturer der står i vejen for ligeløn og lige muligheder i samfundet for mænd og kvinder. Liberal feministisk økonomi kan ses i relation til de metoder og genstandsfelter, som den neoklassiske mainstreamøkonomi behandler i relation til ligestilling. Den ser ikke som sådan et problem med, hvordan økonomien fungerer i sig selv, men at mænd og kvinder ikke har lige muligheder og adgang til markedsøkonomien (Urban m.fl., 2016; EIGE, 2023). Den liberale feministiske økonomi anser det som muligt at løse ligestillingsproblemerne inden for rammerne af et markedsøkonomisk system, hvis man fjerner barriererne for ligestillingen. Den liberale feministiske teori tilslutter sig i princippet det mainstreamøkonomiske paradigme, men ønsker at udvide perspektivet for dette, så det i højere grad inddrager menneskelige værdier.

* Artiklen arbejder med feministisk økonomi primært i en kontekst af det globale nord. Feministisk økonomi tilbyder også meget skarpe analyser af global ulighed, og hvordan kvinder oftere påvirkes af fattigdom og konsekvenserne af klimaforandringer i større grad end mænd. I et såkaldt udviklingsperspektiv er feministisk økonomi uundværligt for at afdække disse komplekse dynamikker, og af pladshensyn indgår dette desværre ikke i denne artikel. For en let tilgængelig introduktion til dette emne, som også kan inkluderes i undervisningssammenhæng, vil jeg henvise til Jayati Ghosh og en række videoer om emnet, hun har lavet for INET – Institute for New Economic Thinking.

Kritisk feministisk økonomi er en heterodoks økonomisk skole, hvilket vil sige, at den står i kontrast til den herskende mainstreamøkonomiske teori og anvender andre metoder end de antagelser, neoklassiske økonomer arbejder ud fra (Urban m.fl., 2016).

Kritisk feministisk økonomi baserer sig på en historisk materialistisk tradition, men forholder sig kritisk til den marxistiske arbejdsværditeori, der bygger på, at det er det lønnede arbejde, som skaber værdi i samfundet. På den måde har arbejdsværditeorien en blind vinkel i forhold til det reproduktive og ulønnede arbejde, der oftest er udført af kvinder (Federici, 2014). Genstandsfeltet for denne artikel er hovedsageligt den kritiske feministiske økonomi, der som udgangspunkt antager, at der er en stærk sammenhæng mellem kapitalisme og ulighed mellem kønnene, og påviser, at det reproduktive arbejde er undervurderet, selvom det er essentielt for den kapitalistiske produktionsproces (Urban m.fl., 2016).

Hvor der inden for mainstreamøkonomi arbejdes med en større eller mindre grad af bundet rationalitet og egennyttmaksimerende adfærd, samt et overvejende kvantitativt empirisk grundlag, arbejder den feministiske økonomi oftere kvalitativt og med en større metodisk værktøjskasse (Saave, 2020, s. 82). Der anvendes en Social Provisioning-tilgang, som anskuer økonomien i et bredere lys, som den proces, der er med til at sikre, at mennesker og planeten trives (Berik & Kongar, 2021, s. 3). Økonomi anskues også ud af et normativt ønske om at ville skabe muligheder for et mere lige og retfærdigt samfund, og *human well-being* bliver den målestok, som økonomien vurderes efter (ibid.).

På trods af markante forskelle mellem den liberale og den kritiske feministiske økonomi i det generelle syn på markedsøkonomien skal det også understreges, at der også er mange sammenfald i, hvad der fokuseres på: ligestilling, det ulønnede arbejde og kritikken af mainstreamøkonomiens manglende fokus på dette. Overordnet kan man sige, at der er en høj grad af sammenfald mht., hvilke problemer den feministiske økonomi bør beskæftige sig med, men til gengæld markant uenighed i, hvordan problemerne kan løses. Den kritiske feministiske økonomi, som er i centrum i denne artikel, fokuserer i højere grad

på grundlæggende sociale og økonomiske uligheder i det kapitalistiske samfund og inddrager også problemstillinger som forhold mellem køn og klasse.

Kritikken af mainstreamøkonomien

En feministisk økonomisk kritik af mainstreamøkonomien er, at det ikke-lønnede reproduktive arbejde ikke repræsenterer en værdi i de fleste økonomiske opgørelser og f.eks. ikke bliver talt med i det mest udbredte økonomiske mål for national velstand, *BNP* – bruttonationalproduktet. *BNP* opgøres som værdien af den samlede værdiskabelse i Danmark i et givent år, med fradrag af værdien af de varer og tjenester, der er forbrugt i produktionsprocessen. *BNP* er summen af offentligt og privat forbrug og investeringer samt nettoeksporten af tjenester og varer. Feministiske økonomers kritik er, at målet ikke indeholder værdien af det arbejde, der ikke er markedsgjort, såsom det ulønnede omsorgsarbejde og mængden af naturressourcer, der er anvendt i produktionsprocessen (Berik & Kongar, 2021, s. 6). Målet inkluderer heller ikke den værdi, som skabes af offentlige investeringer, men som ikke kan måles økonomisk, f.eks. den positive værdi af at have en høj normering i daginstitutioner på både børns og forældres trivsel. Kritikken af *BNP*-målet er ikke unikt for feministiske økonomer, men findes også hos f.eks. økologiske økonomer (O'Neill, 2015, s. 134).

Et vigtigt kritikpunkt i forhold til mainstreamøkonomien er den model for det økonomiske kredsløb, der bruges i stort set enhver introduktion til økonomi. Her opererer man med husholdninger som den basale økonomiske enhed. På den måde bliver forskellen mellem kønnene skjult, f.eks. tilknytning til arbejdsmarkedet og lønnens størrelse. Derfor bør fokus i de økonomiske modeller være på det enkelte individ, idet denne tilgang giver mulighed for at se på kønsforskelle. (Tone Smith m.fl., 2019).

Et illustrativt eksempel på, hvordan kun det betalte arbejde er værdiskabende, er dette: Hvis vi antager, at en enlig mand har ansat en barnepige til at passe sine børn, er denne person ansat af ham og modtager derfor en løn, som indgår i opgørelsen over *BNP*. Hvis nu barnepigen og manden forelsker sig og flyt-

ter sammen, er barnepigen nu børnenes stedmor og fortsætter derfor sit arbejde med at passe børnene. Men nu er hun ikke længere ansat som deres barnepige, men gør det som en del af hendes rolle som stedmor i familien og bliver derfor ikke længere økonomisk kompenseret. I et mainstreamøkonomisk perspektiv er hendes handlinger derfor ikke værdiskabende mere.

Kritisk feministisk økonomi

Historisk er den kritiske feministiske økonomi blandt andet inspireret af anden bølge-feminismen i 60'erne og det fokus, som den introducerede på kvinders placering i økonomien, herunder de sociale krav og begrænsninger, kvinder er underlagt. Perspektivet er derfor anderledes end den *homo economicus-antagelse*, der er knyttet til de antagelser om persons position og frihed i samfundet, der er forbundet med det egennyttmaksimerende udgangspunkt i den mainstreamøkonomiske tankegang (Miller, 2013).

En formativ begivenhed for den feministiske økonomi fandt sted for omtrent 50 år siden i Padova, Italien, hvor Wages for Housework-bevægelsen gik på gaden i kampen mod et økonomisk system, hvor kvinders reproduktive arbejde blev underkendt og underbetalt. Under parolen om løn for husarbejde ønskede de at sætte fokus på værdien af det arbejde, som hjemmegående husmødre verden over udfører, og som er essentielt for, at den produktive del af økonomien kan fungere (Toupin m.fl., 2018). Bevægelsen spredte sig hurtigt og fik afdelinger rundt omkring i hele verden af kvinder, der kæmpede for at få deres arbejde anerkendt og blive økonomisk uafhængige (Rosa, 2022). Kampen for anerkendelse af omsorgsarbejde har dog i dag ikke et entydigt kønnet ligestillingsmæssigt perspektiv, men handler i langt højere grad om en kamp for i samfundet at ligestille det produktive og reproduktive arbejde og om at sikre lige adgang til den behøvede omsorg for alle gennem hele livet.

Den kritiske feministiske økonomi giver os en alternativ måde at forstå værdi på samt en teoretisk ramme at placere økonomien i med et fokus på omsorg og menneskers og planetens trivsel. Ligeledes søger den at forstå de konstruerede dikotomier i samfundet mellem maskulin-feminin, produktivt-repro-

duktivt, privat-offentligt og betalt-ubetalt og konsekvenserne af disse (Prügl, 2021). Feministiske økonomer flytter vores fokus hen på de områder af samfundet, som ofte undervurderes, og spørger, om det, som samfundet anser som økonomisk værdifuldt, i virkeligheden er det. At tilgå verden som feministisk økonom betyder at tage et par briller på, der ikke udelukkende ser den monetære økonomiske værdi af arbejde og varer, men også vurderer, hvordan arbejdet og de producerede varer bidrager til den menneskelige og planetære trivsel.

Genstandsfeltet for mainstreamøkonomien er den aktivitet, der foregår i markedsøkonomien, hvor ting kan regnes i kroner og øre. Dermed foretages en skelnen mellem de aktiviteter, som foregår i hjemmet og i den sociale sfære, og de aktiviteter, der foregår på arbejdsmarkedet, på varemarkedet og på de øvrige markeder, baseret på monetære transaktioner. Den feministiske økonomi laver ikke samme distinktion, men fokuserer til gengæld på både det produktive og det reproduktive arbejde. For kritiske feministiske økonomer er økonomien den måde, mennesker kollektivt har organiseret sig for at garantere deres fælles overlevelse (Power, 2004). I økonomien findes både det produktive arbejde, der er monetært værdiskabende i form af løn eller profit, og det reproduktive arbejde, som er alt det, der indgår i opretholdelsen af menneskers liv. Det er for eksempel tøjvask, rengøring og madlavning, men reproduktivt arbejde er også det omsorgsarbejde, der udføres, når vi tager os af gamle og syge personer omkring os, føder og opdrager børn, eller når vi plejer og styrker de sociale fællesskaber, vi indgår i. Faktisk er det reproduktive arbejde selve fundamentet for det produktive arbejde (Fraser, 2014). Den kritiske feministiske økonomi peger på, hvordan kapitalistisk produktion ikke kun baserer sig på en udnyttelse af reproduktivt arbejde, men også på en udnyttelse af naturen. Det er en systematisk undervurdering af både kvinders bidrag til økonomien og jordens begrænsede ressourcer (Dengler, 2021). Ved at ignorere deres essentielle betydning mener feministiske økonomer, at mainstreamøkonomi har været med til at forårsage de reproduktive kriser, vi står over for, som klimakrisen, biodiversitetskrisen og omsorgskrisen. Det skyldes, at når det usynliggøres i den moderne økonomi, bliver det underprioriteret og udnyttet til en grad, hvor de reproduktive processer ikke længere kan følge med (Hansen m.fl., 2022, s. 39).

Omsorgsarbejde og 'care penalty'

Den utilstrækkelige værdisættelse af omsorgsarbejde betyder, at personer, der udfører både betalt og ubetalt omsorgsarbejde, bliver ramt af en økonomisk straf, *care penalty* (Folbre, 2018, s. 2). Omsorgsarbejde, betalt og ubetalt, medfører en større emotionel forbindelse og moralsk forpligtelse end andre former for arbejde. Det er oftest mere krævende end andre former for arbejde for den, som udfører det, da det kræver en større personlig involvering i udførelsen (Folbre, 2018, s. 5-7). Det er dog meget svært i økonomiske termer at måle værdien – og kvaliteten – af omsorgsarbejde, og arbejdet ender derfor oftest med at blive undervurderet (ibid.). De forskellige omsorgsopgaver lider ofte under krav om effektivisering og produktivitet ligesom resten af arbejdsmarkedet. Da det er svært at sætte objektive mål for, hvad god omsorg er, og fordi det er svært at måle kvaliteten af arbejdet og dermed, hvordan den svinger alt efter tid og tilgængelige ressourcer, ender omsorgsarbejdet ofte med at blive underfinansieret (ibid., s. 16-17). Da omsorgsarbejde også oftest udføres uden betaling i familier og andre sociale relationer, knytter der sig en forestilling om, at arbejdet udføres af en intrinsisk motivation til at ville 'hjælpe andre', og at der er en emotionel tilknytning mellem omsorgsudøveren og modtageren (ibid.), hvilket også former opfattelsen af det professionelle omsorgsarbejde. Data fra både USA og Storbritannien viser, at man generelt set tjener mindre i jobs, der involverer omsorg for andre (England m.fl., 2002; Hirsch & Manzella, 2015), fordi specialisering i omsorgsarbejde mindsker både den individuelle og kollektive forhandlingskraft. Det sker, fordi man forventer, at arbejdet giver et stort emotionelt udbytte og forbindes med altruistiske værdier, hvorfor det ligger implicit, at en del af arbejdet kompenseres gennem glæden ved arbejdet, og derfor betales en lavere løn.

Ved at trække på konstruktivistisk kønsteori viser Nancy Folbre, hvordan der er tydelig forskel på mænds og kvinders socialisering i forhold til omsorgsarbejde. Der er en stærk associering mellem omsorg og femininitet, og kvinder er langt mere tilbøjelige til at vægte "muligheder for at være hjælpsom for andre eller samfundet", når de vælger karrierer, mens mænd ofte prioriterer penge højere (Fortin, 2008; Folbre, 2018, s. 4). De socialt betingede forestillinger om køn former opførelse, individu-

elle beslutninger og økonomiske uligheder og står i kontrast til det neoklassiske koncept om homo economicus, ifølge hvilket mennesker er uafhængige og rationelle individer, som handler efter at optimere sin egen nytte (Urban m.fl., 2016). Eftersom kvinder socialiseres ind i omsorgsarbejde, rammes de oftere af care penalty, og de allerede eksisterende lønforskelle forøges.

Care penalty rammer også i hjemmet, hvor forventningen om, at kvinder udfører større mængder af reproduktivt arbejde, har en negativ indflydelse på deres karriere og indkomst. I en dansk kontekst er der undersøgelser, der viser, hvordan kvinders professionelle liv og indkomst påvirkes negativt af at få børn, mens der sjældent kan måles en forskel på mænds karriere og indkomst, før og efter de bliver fædre (Kleven m.fl., 2019). På global skala udfører kvinder omtrent 75 % af alt ulønnet arbejde i husholdningen, med dertilhørende konsekvenser på det betalte arbejdsmarked (Charmes, 2019; Folbre, 2018, s. 13).

Feministisk økonomi og ligestillingsdebatten i Danmark

Siden 1970'erne er der sket store forandringer i samfundet. I et dansk perspektiv kan man se, hvordan en voksende del af kvinder er kommet på arbejdsmarkedet i løbet af de sidste 50 år, og at der er flere kvinder, som tager lange videregående uddannelser, end mænd (Eurostat, 2023; DST, 2022), med åbenlyse positive konsekvenser for den sociale og økonomiske ligestilling. Der er dog stadig store systematiske uligheder mellem mænd og kvinder. En time-use survey udført i Danmark viser, at danske mænd i gennemsnit udfører 54 minutter om dagen mindre husarbejde end danske kvinder (Fallesen m.fl., 2020), og den seneste rapport om ligeløn viser, at der stadig er store lønforskelle blandt danske mænd og kvinder (Penner m.fl., 2022; Larsen m.fl., 2020). Feministisk økonomi tilbyder her et perspektiv, der ikke kun baserer sig på økonomiske incitamenter og personlige referencer, men som peger på den kønnede socialisering, der former mænds og kvinders deltagelse i husarbejde. Ved at inddrage fokus på reproduktivt arbejde viser feministisk økonomi også, hvordan den store mængde husarbejde, som kvinderne foretog, inden de trådte på fuld tid ind på arbejdsmarkedet, ikke er forsvundet. På trods af at staten tilbyder børnepasning i

de fleste timer af arbejdsugen, og at diverse reproduktive opgaver kan outsources til private markedsløsninger, er der stadig en lang række reproduktive arbejdsopgaver, der hver uge skal løses, som bliver til, hvad feministiske økonomer kalder *the second shift* (Hochschild, 2003), som skal udføres, når den betalte arbejdsdag er ovre. At være opmærksom på de arbejdsopgaver, der udføres uden for arbejdsmarkedet, og hvordan de bliver fordelt mellem mænd og kvinder, er et vigtigt bidrag til ligestillingsdebatten fra feministiske økonomer.

Uligeløn i et dansk perspektiv

I neoklassisk teori afspejler prisen på en vare dens værdi på markedet. En liter mælk koster 10 kroner, fordi den kan produceres til en pris, der sikrer profit, og fordi der samtidig er kunder, som er villige til at betale det. På samme måde afspejler en persons løn den værdi, deres arbejde er værd på markedet. Her stiller feministisk økonomi sig kritisk og peger på en historisk underbetaling af kvinder på arbejdsmarkedet og en strukturel underbetaling af omsorgsarbejde (Urban m.fl., 2016), fordi lønnen her netop ikke afspejler den værdi, det skaber for samfundet jf. begrebet care penalty (Hansen m.fl., 2022).

I en dansk kontekst er det interessant at se på uligeløn på arbejdsmarkedet. Den primære lønforskel i Danmark bunder i et kønsopdelt arbejdsmarked, hvor kvinder i stort omfang er ansat i den offentlige sektor og for manges vedkommende beskæftiget med omsorgsarbejde. Institut for menneskerettigheder udgav rapporten *Kvindefag i historisk skruetvinge* i 2020, hvor de belyser, hvordan store dele af lønforskellen i det offentlige mellem kvinde- og mandedominerede fag, bunder i en ulige placering i et offentligt lønhierarki tilbage fra 1962 (Sørensen, m.fl., 2020), hvor kvindedominerede faggrupper blev aflønnet langt lavere end mandedominerede. På trods af, at kvinder deltager på lige fod med mænd på arbejdsmarkedet og ikke længere blot tjener en ”supplerende” indkomst, modtager de faggrupper hvor der er flest kvinder, en løn som ikke afspejler hverken uddannelsesniveau eller fagligt ansvar. I stedet kan det kønsopdelte arbejdsmarked hvor kvinder er beskæftiget i det offentlige og primært i underbetalte omsorgserhverv, ses som resultatet af at kvinder socialiseres ind i omsorgserhverv. De

underbetales, eftersom samfundet undervurderer værdien af det arbejde de udfører (Folbre, 2018: 4). Som tidligere beskrevet skyldes dette et fokus på kvantitativ viden, hvor det er svært at indfange værdien af omsorgsarbejde. Blandt andet formår finansministeriets regnemodel ikke at medregne de positive effekter, der er af offentlige investeringer, hvorfor argumenter om effektiviseringer og nedskæringer lettere vinder den politiske debat (Dragsted, et al., 2018).

Feministisk økonomi og demokratisk deltagelse

I en artikel fra 1995 af Julie Nelson beskriver hun, hvordan den økonomiske videnskab har været knyttet til maskuline perspektiver på genstandsfelt, metode, empiri og pædagogik (Nelson, 1995, s. 132). Matematiske modeller er associeret med maskulinitet og rationalitet, mens kvalitative metoder tilskrives feminine karakteristika og relateres til (videnskabelig) svaghed. Ifølge feministisk økonomi anses matematisk viden og kvantitativ metode som et billede på en maskulin form for viden, der står i modsætning til en mere fortolkende, blødere og sanselig feminin form for viden, der af mainstreamen oftest anses som mindre videnskabelig (ibid., s. 133). Når økonomiundervisningen bygger på en videnskab, der er baseret på komplicerede matematiske modeller og 'hårde facts', repræsenterer den en betydelig barriere for eleverne til at deltage i undervisningen og føle sig berettiget til at forme holdninger. Her viser den feministiske økonomi, hvordan økonomi også er et spørgsmål om værdier, individuelle oplevelser og politiske prioriteter i samfundet, og at alle har en ret til og mulighed for at udtale sig (Saave, 2020, s. 83). For feministiske økonomer er det vigtigt at gøre op med en kvantitativ objektiv forståelse af viden i den økonomiske videnskab og give plads til feminine former for viden, eftersom der er mange elementer af økonomien, der ikke kan måles fyldestgørende med kvantitative metoder, og som derfor udelades. Den feministiske viden er forbundet til metoder, der giver plads til personlige oplevelser, fortolkninger og en bredere deltagelse af personer med diverse erfaringer. At undervise i feministisk økonomi bør derfor tage udgangspunkt i elevernes erfarings- og livsverden og være pluralistisk og inkluderende i tilgangen til fagstoffet. En undersøgelse har vist, at undervisning i heterodoks økonomi i højere grad formår at

klæde eleverne på til at forholde sig til komplekse og virkelige udfordringer såsom global opvarmning, pandemier og finansielle kriser, fordi eleverne trænes til at forholde sig kritisk til økonomien og forstår at sætte den i kontekst til magtstrukturerne i samfundet (Mearman m.fl., 2022, s. 45).

I et fagdidaktisk perspektiv er det interessant, når man ser på BNP-målet og det økonomiske kredsløb, at diskutere, hvad der er inkluderet i dette mål – og hvad som ikke er. Hvilke konsekvenser har det for prioriteterne i samfundet, når nogle ting medregnes, og andre helt overses? Og kan et tal som BNP overhovedet beskrive, hvordan det går for hele samfundet? For at lægge op til elevernes egen refleksion kan en debat også gå på, hvilke hensyn de mener, at et mål for samfundets velstand skal inddrage. Det kunne eksempelvis være uligheden i samfundet, udviklingen i ligestilling eller noget helt tredje. F.eks. har New Zealand indført et *gross national happiness*-mål som supplement til BNP (Ellsmoor, 2019, statisticsNZ), og danske forskere har lanceret en ny økonomisk model for et grønt BNP, der også medregner en række miljø- og naturtjenester og tager højde for omkostningerne ved forurening m.m. (Københavns Universitet, 2022).

For at bringe elevernes egne perspektiver på banen tidligt i forløbet kan undervisningen begyndes ved, at eleverne konstruerer et associationskort over, hvad de forestiller sig feministisk økonomi er. Ved løbende gennem forløbet at tilbyde eleverne flere definitioner og indsigter, også baseret på mainstreamøkonomien, bliver forskellene mellem de forskellige tilgange synliggjort, samtidig med at eleverne selv er med til at formulere og udvikle dem (Saave, 2020, s. 85). Som tidligere beskrevet spænder feministisk økonomi bredt, og det er vigtigt at lade eleverne få erfaring med forskellige tilgange, for at de dermed kan positionere deres egne holdninger og oplevelser i relation til disse (Saavi, 2021, s. 82).

Feministisk økonom og underviser Genna Miller foreslår en *gender diary* – en kønsdagbog – som et konkret didaktisk redskab i økonomiundervisningen, og hun henviser selv til erfaringer med undervisningsformen på collegeniveau (Miller, 2013, s. 105). Det vil dog være et relevant redskab på også de lavere ud-

dannelsestrin, hvor eleverne kan instrueres i at skrive indlæg sideløbende med undervisningen. I indlæggene skal de forholde sig til de sociale uligheder og kønnede forskelle, de oplever i deres dagligdag, og koble det sammen med økonomisk teori. Det er en øvelse i at analysere, hvordan økonomiske strukturer og institutioner spiller en rolle i helt almindelige menneskers liv og ikke kun er noget, der foregår i politiske debatter og blandt økonomer (ibid., s. 95). Ved at skrive dagbog får de studerende mulighed for at forbinde sig med de primære mål for feministisk økonomi ved at blive opmærksomme på kønsroller og ulighed i deres egen dagligdag. At bruge skriveøvelser og dagbog giver desuden mulighed for personlig læring og en inkluderende undervisning, hvor der ikke er ét facit (ibid., s. 107). Dagbogsindlæggene kan læses op i klasseværelset og dermed lægge op til en diskussion blandt eleverne, hvor de forskellige refleksioner og holdninger kan sammenlignes. Derudover giver det de studerende en ligeværdig position i forhold til deres underviser ved i fællesskab at konstruere viden i klasserummet om et emne, som studerende ofte finder svært at tilgå (Aerni m.fl., 1999, s. 35). Dagbogsskrivning træner elevernes evne i at artikulere personlige oplevelser, og hvordan de transformeres til synspunkter, som i fællesskab kan konstruere ny viden og forståelse (Saave, 2020, s. 86) og dermed opløser dualismen mellem den hierarkiske viden i form af forelæsninger fra en lærerautoritet og en feminin sanselig viden baseret på oplevede, personlige erfaringer (Miller, 2013, s. 93). Det er derfor med til at styrke elevernes oplevelse af at kunne forholde sig til økonomiske problemstillinger og forme egne holdninger. På alle uddannelsestrin er det vigtigt at klæde elever på til at turde deltage i debatten og danne holdninger til økonomi, som rækker ud over matematiske modeller og udregninger, således at de kan tage stilling – og bidrage til den demokratiske debat.

Konklusion

Artiklen tager udgangspunkt i, at mainstreamøkonomien ikke inddrager kønsmæssige aspekter i den økonomiske videnskab. Det er derfor nødvendigt at udforme en feministisk økonomi, der er i stand til at sætte fokus på kønsmæssige forskelle med hensyn til placering på arbejdsmarkedet, ligestilling m.m. Dette kræver også, at det reproduktive arbejde, der udføres uden for

markedsøkonomien, bliver betragtet som en integreret og vigtig del af den samlede økonomi. Den økonomiske videnskabs opgave er også at inddrage de sociale og kønsmæssige aspekter af økonomien, så den i højere grad kan bidrage til at skabe reel ligestilling. Økonomien får på denne måde også et normativt sigte. Artiklen fokuserer særligt på den kritiske feministiske teori, som peger på, at det er nødvendigt med grundlæggende ændringer i markedsøkonomien for at skabe forudsætningerne for reel ligestilling.

Afslutningsvis præsenterer artiklen kort nogle didaktiske overvejelser om, hvordan den feministiske økonomi kan inddrages i undervisningen.

Litteratur

- Aerni, April Laskey, Bartlett, Robin, Lewis Margaret, Megoldrick, Kim Marie, Shackelford, Jean (1999). "Toward A Feminist Pedagogy In Economics". *Feminist Economics*, 5(1), 29-44.
- Bruff, Ian og Wöhl, Stefanie (2016). "Constitutionalizing Austerity, Disciplining the Household". *Scandalous Economics*. New York: Oxford University Press.
- Charmes, Jacques (2019). "The unpaid care work and the Labour Market. An analysis of time use data based on the latest world compilation of time-use surveys", ILO.
- Dengler, Corinna (2021). "Degrowth". *The Routledge Handbook of Feminist Economics*. Milton: Taylor and Francis.
- Dragsted, Pelle, Geilfeldt, Jonas og Hadberg, Anders (2018). "Den politiske regnemaskine". Enhedslisten *økonomiske sekretariat*.
- EIGE – European Institute for Gender Equality (2023). "Research". Eige.europa.EU.: <https://eige.europa.eu/topics/research>
- Ellsmoor, James (2019). "New Zealand ditches GDP for happiness and Wellbeing". *Forbes.com*: <https://www.forbes.com/sites/jamesellsmoor/2019/07/11/new-zealand-ditches-gdp-for-happiness-and-well-being/?sh=2990c8411942> 11. July 2019.
- England, Paula og Folbre, Nancy (2002). "Involving Dads: Parental Bargaining and Family Well Being. I Tamis-LeMonda, Catherine og Cabrera, Natasha (red.) *Handbook of Father Involvement: Multidisciplinary Perspectives*. Mahwah, N.J.: Erlbaum Associates.
- Eurostat (2023). "Beskæftigelsesstatistikker". *ec.europa.eu*.
- Federici, Silvia (2014). *Caliban and the Witch*. 2. rev. udg. New York: Autonomedia.
- Folbre, Nancy (2018). "The Care Penalty and Gender Inequality". *The Oxford Handbook of Women and the Economy*. Oxford University Press.

- Fortin, Nicole M. (2008). "The Gender Gap Among Young Adults in the U.S.: The Importance of Money vs. People". *Journal of Human Resources*, 43(3), 884-918.
- Fraser, Nancy (2014). "Behind Marx's hidden abode: For an expanded conception of capitalism". *New Left Review*, 86 (March/ April), 55-72.
- Ghosh, Jayati (2021). "Feminist Economics Lectures 1-5". *INET – Institute for New Economic Thinking*: <https://www.ineteconomics.org/perspectives/videos/feminist-economics>
- Hansen, Lise Lotte m.fl. (2021). "Fraser's Care Crisis Theory Meets the Nordic Welfare Societies." *A Care Crisis in the Nordic Welfare States?* Policy Press.
- Hirsch, Barry T. Og Manzella, Julia (2015). "Who Cares – And Does it Matter? Measuring the Wage Penalty for Caring Work". *Research in Labor Economics*, 40, 213-275.
- Hochschild, Arlie Russell m.fl. (2003). *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Kantola, Johanna og Lombardo, Emanuela (2021). "Economic Crisis and the Politics of Austerity". *The Routledge Handbook on Gender and EU Politics*. London: Routledge.
- Kleven, Henrik, Camille Landais og Sogaard, Jakob Egholt (2019). "Children and Gender Inequality: Evidence from Denmark." *American economic journal. Applied economics*, 11(4), 181-209.
- Københavns universitet (2023). "Grønt gennembrud: Nye regnemaskiner skal sætte pris på vores natur- og klimaaftryk". *Ku.dk*
- Larsen, Mona, Verner, Mette og Mikkelsen, Christian Højgaard (2020). "Den 'uforklarede' del af forskellen mellem mænd og kvinders timeløn", *VIVE*.
- Mearman, Andrew, Berger, Sebastian og Quizzo, Danielle (2022). "How Different Is Heterodox Economists' Thinking on Teaching? A Contrastive Evaluation of Interview Data." *Review of political economy*, 34(1), 45-68.
- Miller, Genna R. (2013). "Teaching Feminist Economics through Student-Written Diaries". *Forum for Social Economics*, 42(1), 88-112.
- Nelson, J.A. (1995). "Feminism and economics". *The Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 131-148.
- O'Neill, Dan (2015). "Gross Domestic Product". *Degrowth. A vocabulary for a new era*. Routledge.
- Rosa, Sophie K. (2022). "The Wages for housework campaign is as relevant as ever". *Novaramedia*: <https://novaramedia.com/2022/03/21/the-wages-for-housework-campaign-is-as-relevant-as-ever/>
- Saave, Anna (2020): "Teaching Feminist Economics. Conceptual Notes and Practical Advice for Teaching a Subject in the Making". I Urban, Janina, Schröder Lisa-Marie, Hantke, Harald, Burle, Lukas. *Wirtschaft Neu Lehren*. Germany: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Statistics New Zealand (ukendt årstal). "Wellbeing data for New Zealanders". *Statistics NZ*: <https://statisticsnz.shinyapps.io/wellbeingindicators/>
- Sørensen, Astrid Elkær, Jørgensen, Stine Skriver, Hansen, Maja Meiland og Taxhelm, Frederik Rom (2020). "Kvindefag i historisk skruetvinge", Institut for menneskerettigheder.
- Smith, Tone, Boye, Ebba og Sæther, Bent Arne (red.) (2021). *Økonomisk tenkning. Bidrag til magfold i økonomifaget*. Oslo: Solum Bokvennen.

- Toupin, Louise og Roth, Käthe (2018). *Wages for Housework: the History of an International Feminist Movement, 1972-77*. Trans. Käthe Roth. London: Pluto Press.
- Tronto, Joan (2015). *Who cares*. Cornell: Cornell University Press.
- Penner, Andrew M. m.fl. (2022). "Within-Job Gender Pay Inequality in 15 Countries". *Nature human behaviour*, 7, 184–189.
- Power, M. (2004). "Social provisioning as a starting point for feminist economics". *Feminist Economics*, 10(3), 3-19.
- Prügl, Elisabeth (2020). "Untenable Dichotomies: De-Gendering Political Economy." *Review of international political economy*, 28(2).
- Urban, Janina og Pürckhauer, Andrea (2016). "Feminist economics". *ExploringEconomics.org* <https://www.exploring-economics.org/en/orientation/feminist-economics/>